

Alenka R. Ungar Dietinger

STAVKA – EDINI IZHOD JAVORNIŠKIH IN JESENIŠKIH KOVINARJEV LETA 1935

»Radikalen biti, se pravi, vsako stvar zgrabiti pri korenini. Korenina za človeka pa je človek sam.« (Karl Marx)

V zgodovini delavstva so se zvrstile številne stavke. Med njimi so bile nekatere bolj, druge pa manj odmevne, vse pa so dokazovale zrelost delavskega razreda, ki se je boril za svoje pravice in si na tak način želel izboljšati svoje življenjske pogoje. Stavke, tako v svetu kot tudi na Slovenskem, so borbeni proletariat prikazovale kot posledico nezadovoljstva ljudstva s splošnimi življenjskimi razmerami. Nemalokrat so se stavke končale neuspešno, kar je povzročilo še večje upore in mišerne delovne ter življenjske pogoje.

Leta 1935 so razmere tudi na Javorniku in Savi začele postajati vedno bolj kočljive.

Dogodki, ki so jim v tem letu sledili, so zagotovo posledica okoliščin, ki so se začele že v začetku tridesetih let dvajsetega stoletja. Leto 1932 je bilo eno takšnih, ki je prizadelo širši del sveta. Plima hude gospodarske krize leta 1929 v Združenih državah Amerike je pljusnila tudi v našo deželo in povzročila težave, ki so se razen v politiki odražale tudi v različnih gospodarskih panogah. Takratni kapitalisti in lastniki podjetij so poskušali čimbolj pospešiti razvoj gospodarstva

in povečati svoj dobiček, četudi na rovaš življenjskih razmer delavcev.

KID¹ je bila v času pred 2. svetovno vojno že močno razvito podjetje. Posebej še po letu 1929, ko je na Jesenice prispel novi veliki tovarnar iz Celja, August Westen, ki je od Italijanov odkupil delnice javorniških in savskih obratov in s tem prevzel eno vodilnih mest v podjetju. Takrat je tovarna iz italijanskih spet prešla v nemške roke. Nemci pa so dobro poznali pravilno podjetniško taktiko v takratni kraljevini Jugoslaviji, ki je bila povrh vsega še precej agrarna. Industrija na tukajšnjem območju jim je pomenila izziv; izkušeni industrialec Westen je znal izkoristiti priložnost

¹ *Kranjska industrijska družba je bila ustanovljena 5. 9. 1869 v Ljubljani. Ustanovili so jo poslovni ljudje Lambert Karel Luckmann, Karel Kanut Holzer in Vincenc Seunig, člani trgovske družbe, ki je bila lastnik ljubljanskega parnega mlina, in vodstvo podjetja Karl Zois-dedič, ki je bilo za svoje gorenjske železarske obrate močno zadolženo pri Luckmannu. Leta 1870 je postala družba lastnik obratov in večine posestev podjetja Karl Zois-dedič na Javorniku (Jesenice), v Bohinju, Radovni in Mostah z rudniki v Karavankah. Borzni polom je leta 1873 ogrozil obstoj podjetja. Po zaslugi Jožefa Luckmanna (1840-1906) kot finančnega predsednika KID-a (1879-1896) in Karla Luckmanna (1869-1906) ter tehničnih strokovnjakov so podjetje rešili. 1889-1890 so zgradili na Jesenicah novo železarno z jeklarno. Ilustrirana zgodovina Slovencev, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001, str. 348.*

in si je hitro pridobil monopol nad jeseniškim jeklom. Vodstvo podjetja je sicer imelo že od vsega začetka precej izkoriščevalski odnos do delavstva,² po vstopu novega glavnega delničarja pa je le-ta dosegel skrajno točko. Zamenjava vodilnega kadra je namreč pomenila tudi velik preobrat za delavstvo in razmere v podjetju. Westen je začel s širitvijo obratov, z večjimi tehničnimi spremembami; potrebna je bila večja storilnost, hkrati pa tudi redukcija delavcev. V tistem času je prevzel mesto tehničnega ravnatelja, ki je bilo do takrat v rokah Kurta Hoffmana, nasprotnika Westnove politike, nov podjetnik iz Šlezije, inž. Leo Dostal.³

Tehnične spremembe ter poslabšanje razmer znotraj podjetja

Velike tehnične spremembe so vključevale gradnjo novih obratov, cevarne za varjene cevi in nove valjarne za tanke pločevine, in sicer po načrtih nemških in tudi poljskih strokovnjakov, ki so jih najeli lastniki tovarne. Z delom v novi valjarni so začeli 18. septembra 1933. Produktivnost in rentabilnost tovarne sta se res povečali, kajti z novimi stroji in obrati so lahko delavci delali boljše in hitreje. Tehnični vodja pri proizvodnji fine pločevine je postal Nemec Lautenschläger, ki je bil tudi konstruktor valjavske proge.

Hkrati s temi spremembami pa se je zmanjšala potreba po dotedanjem številu delavcev. Kapitalistična logika je pač preprosta: za boljše ekonomske pogoje in večji dobiček je treba s tehničnimi izboljšavami zagotoviti večjo produktivnost in kakovost, stroške proizvodnje pa zmanjšati tudi z redukcijo števila delavcev. V začetku tridesetih let so to in takšno logiko začeli uresničevati tudi v praksi. Že od leta 1930, eno leto po nastopu industrialca A. Westna, so se tehnične, ekonomske in kadrovske spremembe dogajale kar ena za drugo. Še isto leto so bili določeni novi akordi, ki so prinesli splošno nezadovoljstvo med zaposlene v tovarni. Delavci so z vodstvom podjetja želeli urediti odnose z novo kolektivno pogodbo, ki je bila sklenjena in podpisana oktobra leta 1931,⁴ vendar pa je ta obstoječe stanje samo še poslabšala, kajti vodstvo je novo pogodbo kmalu preklicalo zaradi nekaterih točk, ki da onemogočajo uspešno poslovanje

podjetja. V času napredujoče gospodarske krize so kapitalistični lastniki iskali način, ki bi jim odprl večjo možnost napredovanja. Rešitev krize je tako prešla na ramena delavskega razreda.

15. marca 1932 je bil dan, ko je Westen odpustil vse delavce v martinarni in jim prisolil zaušnico z omalovaževalno izjavo, češ da je za njih dovolj, če jedo čebulo in nosijo cokle.⁵ Nekateri izmed njih so na to ostro reagirali in protestirali skupaj s svojimi ženami; dejansko so pokazali precej revolucionarnosti glede na položaj v tovarni. Westen in drugi vodilni so seveda vztrajali pri svojem cilju: za vsako ceno in ne glede na žrtve dvigniti proizvodnjo in povečati dobiček. Odpustili so delavce, znižali mezde in ukinili cenejšo nabavo goriva. Čez 14 dni je KID spet pognala obrate in nekaj delavcev se je vrnilo z brezplačnega dopusta, medtem ko jih je preostalih 600 ostalo doma.⁶ Podjetje se je sklicevalo na težaven položaj, ki da je nastal v tovarni in se ga na hitro ne da izboljšati. Takratni generalni direktor KID, Carl Noot, je 31. marca 1932 podal sledečo izjavo, namenjeno vsem zaposlenim v podjetju:

»Družba je bila žal primorana ustaviti 15. t. m. obratovanje, ker ji je bilo spričo znanih okoliščin popolnoma nemogoče nadaljevati izdelovanje na zalogo. Položaj se ni od tedaj niti najmanj izboljšal in tudi ni pričakovati, da bi v doglednem času nastopilo kako bistveno izboljšanje. Spričo teh okoliščin je tudi le omejena upostavitve obratovanja mogoča le z žrtvami s strani podjetja in s strani delavstva, da se premagajo težkoče sedanjega časa. Podjetje je s svojimi predlogi pokazalo svojo dobro voljo, da stori vse, kar je v njegovi moči, da olajša stanje delavstva. Zato je pričakovalo tudi od delavstva, da uvidi težavni položaj in da tudi s svoje strani omogoči upostavitve obratovanja vsaj v skromnem obsegu, ker bi drugače obnovev dela sploh ne bila mogoča in bi tudi nameravane podpore v korist reducirane delavstvu morale žal izostati.

Ker je delavstvo pristalo na ta sporazum, podaja v imenu podjetja sledečo izjavo:

Ako bi leto 1932 pokazalo ugodnejše uspehe in ako bi poslabšanje prodaje in cen ne nastopilo kakor se je bati, je družba pripravljena koncem novembra ali začetkom decembra 1932 sestati se z zastopniki delavskih organizacij na razgovor o možnosti koncediranja kake olajšave v

² Janez Meterc, *Velike stavke jeseniškega delavstva, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik V, Jesenice, 1985, str. 84.*

³ Aleksander Rjazancev, *Od fužin do železarstva, Muzejsko društvo Jesenice, 1997, str. 81.*

⁴ Janez Meterc, ..., str. 86.

⁵ Vencelj Perko, *Stavka jeseniških kovinarjev leta 1935, Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik III, Jesenice, 1975, str. 156.*

⁶ Prav tam.

*pogledu nabave kuriva za par mesecev v zimski dobi.*⁷

Nova kolektivna pogodba še vedno ni bila podpisana, podpisan je bil le zapisnik z 10 glavnimi točkami, ki so določale temeljne pogoje in posledice novega načina dela. V 1. točki so navedli možnost sklenitve nove kolektivne pogodbe skupaj z delavskimi organizacijami. Kolektivna pogodba bi tako bila za tekoče leto 1932 neodpovedljiva, od 1. januarja 1933 dalje pa bi veljal za pogodbo 3-mesečni odpovedni rok, ki bi se lahko podal tudi zadnjega dne v mesecu.

Posledice vseh teh sprememb so najbolj občutili delavci, in to ne samo pri delu, temveč tudi v osebni življenju, ki se je obrnilo na slabše tudi zaradi splošnega pomanjkanja osnovnih življenjskih potrebščin. V zapisniku so vodilni KID-a denimo navedli tudi obrazložitev, zakaj so ukinili možnost cenejše nabave kuriva:

»V pogledu kuriva, ki ga je družba doslej dajala delavstvu po znižani ceni, izjavlja podjetje, da mora to ugodnost ukiniti. Z ozirom na težko prehodne dobe je podjetje pripravljeno pustiti omenjeno ugodnost v dosedanjem obsegu v veljavi še za mesec april in maj tega leta za vse ono delavstvo, ki je bilo dne 15. marca 1932 v podjetju zaposleno, za mesec junij pa samo za ono delavstvo, ki do 31. maja ne bi dobilo ponovne zaposlitve.«⁸

Vodstvo podjetja je želelo napraviti kompromis z delavci; ta naj bi temeljil na ustanovitvi lastne nabavljavnice za živila po ugodni ceni. V primeru, da bi se delavci strinjali s 5 % znižanjem plač, bi lahko kupovali v tej nabavljavnici vsa živila po 10 % znižani ceni.

26. aprila 1932 je bila nova kolektivna pogodba uradno podpisana. Žal pa tudi ta ni doživela dolge dobe. Določene že omenjene točke so bile sprejete, vključno s tisto o 5 % znižanju mezd:

1. *»Z veljavnostjo za mesec maj 1932 in za nadaljnjo dobo, dokler bo v veljavi ta pogodba,*

7 Zapisnik o uspehu razgovorov med zastopniki KID in zastopniki delavskih organizacij dne 29., 30. in 31. marca 1932 o pogojih in možnostih upostavitve obratovanja. Izjava generalnega direktorja C. Noota, Zbirka kolektivnih pogodb, sklenjenih med zastopniki delavskih strokovnih organizacij in težko železno industrijo KID za obrate na Jesenicah in Javorniku, JSZ, Ljubljana, 1932, str. 6.

8 Prav tam, točka 8, str. 5.

se načeloma znižajo za 5% vse s to pogodbo določene akordne in osnovne mezde, mezde za popravila in nadomestne mezde, všteti premije, dogovorjene v posebnih določbah; odstotki pribitkov k mezdam ter družinske in stanovanjske doklade ostanejo pa v veljavi v polni domenjeni višini.

2. *Podjetje se za isto dobo odpoveduje svojemu namenu ustanoviti lastno nabavljavnico za živila.*⁹

Torej nova uradna pogodba ni spremenila nič. Delavci so hitro spoznali, da ne bo bistvenih sprememb v njihovo korist. KID jih je z odpustom prisilila, da so sprejeli njene pogoje. Prav zato so delavci konec leta 1932 sami odpovedali vsiljeno pogodbo, podpis nove pa so zavlačevali v nedogled. Tudi po letu in pol še vedno ni prišlo do sporazuma in podpisa pogodbe. 27. 4. 1934 je delavstvo za nekaj časa zaustavilo delo, šlo protestirat k direkciji podjetja ter ji zagrozilo s splošno stavko.¹⁰ To je bil pravzaprav prvi opozorilni signal za kasnejšo stavko. Pogodba je bila naslednji dan podpisana, a s tem so bile rešene le določene težave. Še vedno jih je ostalo nekaj, ki so bile povod za veliko splošno stavko v letu 1935. V posameznih obratih je namreč prišlo do precejšnje kršitve kolektivne pogodbe in mnogo delavcev je to hitro občutilo. Nekateri vodje obratov so priganjali delavce do popolne izčrpanosti in včasih se je celo zgodilo, da je kdo od delavcev omedlel. Proizvodnja se je v tem času dvignila za tretjino, vendar pa so mezde ostale enake; v primerjavi z delovnimi zahtevami zelo nizke.¹¹ Vodstvo je v pogodbi samo določalo točke, ki so bile v nasprotju z že obstoječo pogodbo, saj ga očitno ni motilo in tudi ne skrbelo, če je pogodba kršena enkrat ali večkrat. Pomembna sta bila dejansko le položaj in ugled vodilnih, ki so bili večinoma Nemci, razen generalnega sekretarja, dr. Obersnela, in šefa martinarne, inž. Rekarja.¹²

Prizadevanja delavskih zaupnikov so bila zaman. Zaradi neuspešnih intervencij delavskih zaupnikov, ki so se trudili uspešno pogajati z vodstvom podjetja, je leta 1934 večkrat prišlo do demonstrativnih prekinitev dela. 21. decembra

9 Kolektivna pogodba, s katero se v smislu 209. člena Obrtnega zakona urejajo službeni odnosi delavstva, zaposlenega v tovarnah KID na Jesenicah in na Javorniku, čl. 6, Zbirka kolektivnih pogodb, JSZ, Ljubljana, 1932, str. 12.

10 Janez Meterc, ... str. 87.

11 Vencelj Perko, ... str. 157.

12 Prav tam, str. 157.

Tako so pozirali javorniški kovinarji v času svoje stavke leta 1935.

so stavkali v obratu za proizvodnjo fine pločevine na Javorniku; prav tako 6. januarja 1935, ko so delavci vodilnim v podjetju zagrozili z novo stavko, če ne sprejmejo nazaj ljudi, ki so jih odpustili. Končno so se prestrašili in ugodili zahtevam, saj so se očitno zbal, da bi delavstvo nastopilo s skupnimi močmi.¹³

Priprave in začetek stavke

Odnosi med delavci in vodilnimi pa so postajali čedalje slabši, kajti Westen je moral zavoljo gospodarskega napredka podjetja tudi nekaj tvegati, in to so bili seveda delavci.

Kršenje kolektivne pogodbe iz leta 1934 je bilo torej eden izmed glavnih virov spora v letu 1935. Na prve pritožbe delavcev je Westen odgovarjal le: »Proizvajajte več, pa bodo zaslužki večji.«¹⁴

Začetek stavke, ki je sledila, je bil vsekakor težak in mučen predvsem za tiste, ki so jo morali organizirati. Glavni delavski zaupnik KID na Savi, Vencelj Perko, in Ignac Kralj kot delavski zaupnik na Javorniku sta bila tista, ki sta se do-

govorila, kako bosta stavko izpeljala in jo tudi legalizirala. V očeh javnosti se seveda nista smela pokazati kot organizatorja stavke, temveč samo kot predstavnika delavcev.

Naloga delavskih zaupnikov je bila namreč predvsem v posredništvu in pomirjevanju,¹⁵ a so vendarle hkrati – kot je razvidno iz opisa njihovih del in nalog – opravljali še druge, zelo pomembne funkcije:

- *»Delavski zaupniki delujejo na zaščito gospodarskih, socialnih in kulturnih koristi delavcev in vseh zaposlenih v podjetju.*
- *Vplivajo tudi na dobre in ugodne odnose med delavci in delodajalci.*
- *Sodelujejo pri sestavljanju in izdelovanju kolektivnih pogodb, skrbe, da se delavci in delodajalci strogo drže vseh pravil, ki jih določa kolektivna pogodba.*
- *Posredujejo med delavci in delodajalci v primeru sporov, ki izvirajo iz delovnega razmer-*

¹³ Janez Meterc, ... str. 87.

¹⁴ Aleksander Rjazancev, ... str. 86.

¹⁵ Poslovnik o delovanju delavskih in nameščenskih zaupnikov, Delovanje zaupnikov, čl. 6, Zbirka kolektivnih pogodb, JSZ, Ljubljana, 1932, str. 8.

ja, zlasti pa v onih, ki se tičejo mezd (plač). V primeru, da zaradi takih sporov pride do stavke, morajo delavski zaupniki zahtevati posredovanje državnih pristojnih oblasti.

- *Posredujejo tudi pri določanju akordnih tarif, povprečnih in minimalnih zaslužkov v kolikor niso regulirani s kolektivno pogodbo, prav tako pa posredujejo pri deljenju akordnega dela.*
- *Stremijo za tem, da se v podjetju vzdržuje red in disciplina.*
- *Podpirajo delavce z nasveti ob izstopu z dela ali odpustu delavcev iz obrata in hkrati stremijo za tem, da se morebitni spori čim hitreje poravnajo.*
- *Sodelujejo po možnosti pri upravi raznih delavskih humanitarnih naprav (zadrug raznih vrst, raznih društev za medsebojno podpiranje...).*
- *Vročajo delodajalcem vloge za izboljšavo organizacije dela v podjetjih.*¹⁶

V vsakem primeru sta imela torej Perko in Kralj precej dela že pred začetkom stavke, veliko tudi neuspešnega.

Preden so stavko izpeljali, sta Perko in predsednik SMRJ (*Savez metalskih radnika Jugoslavije*) Ivan Čelesnik še enkrat obiskala tehničnega ravnatelja ing. Dostala, da bi se odkrito pogovorili o nastalih konfliktih med delavci in podjetjem. Na žalost ju Dostal ni sprejel; verjetno zaradi že znanih razlogov. Kasneje so imenovani delavski vodje o nameravani stavki obvestili še glavnega tajnika Obersnela, le-ta pa jih je naročil pri generalnem direktorju Nootu, s katerim pa niso našli skupnega jezika. 5. julij 1935 so določili za dan razprave, Noot pa je obljubil le, da bodo že pravočasno obveščeni o reševanju njihovih zahtev. To pa je bila tudi poslednja intervencija pred začetkom stavke.¹⁷

S stavko bi začeli že prej, vendar so se pripravljali na zlet Svobode v Celju 7. julija 1935. Delavci z Jesenic in Javornika so prišli v Celje z vlakom že zjutraj in odšli pozno zvečer. Prireditve so potekale ves dan z raznimi nastopi pihalnih orkestrov iz vse Slovenije; med njimi je bila tudi

godba SMRJ z Jesenic.¹⁸ Zlet je bil organiziran in podprt s strani marksistov.¹⁹ Prav to je tudi odločilno vplivalo na jeseniško delavstvo, ki je po prireditvi še bolj odločno krenilo v boj za uresničitev svojih zahtev.

Stavka se je torej začela 12. julija 1935. Ob šestih zjutraj je Vencelja Perka zmotil telefon: Ignac Kralj ga je obvestil, da so delavci na Javorniku zaustavili delo in začeli stavkati. Perko je takoj reagiral, kajti vse je bilo že predhodno dogovorjeno, torej je najprej obvestil Rekarja, šefa martinarne, ta pa nemškega direktorja Noota, s katerim so komunicirali le tisti, ki so aktivno obvladali nemški jezik.

Na Javorniku so obiskali vodjo obratov ing. Fischerja, ki je bil nekoliko presenečen ter se je hitro postavil v defenzivno vlogo.²⁰

Potem ko so bili v glavnem obveščeni vsi odgovorni, se je šele začela borba z obeh strani. Delavci so vztrajali pri stališču, da je povod za stavko dalo vodstvo samo. Ostale stvari pa so bile še v zraku. Delavci, ki so delali v nočni izmeni s četrta na petek, so zjutraj ostali v tovarni; skupaj z dopoldansko izmeno, ki je prišla na delo ob 6. uri zjutraj, in popoldansko, ki se jim je pridružila ob dveh popoldne. Tako so bili torej v petek popoldne vsi delavci – skupaj 700 – v tovarni. Iz tovarne ni smel nihče, niti uradništvo. Vse izhode so zastražile ženske, ki so borbene nastopile v prid svojih mož, bratov ali očetov.²¹ Delavci v tovarni pa so počasi začeli z naštevanjem svojih pravic, ki so jim bile v teh letih odvzete. Toda naenkrat so se pred javorniškimi obrati pojavile čete orožnikov, ki jih je poslal ljubljanski ban dr. Marko Natlačen in so poskušale razgnati stavkajoče ljudi. Okrajni načelnik Andrej Bizjak iz Radovljice se je nekako uspel preriniti skozi gručo žensk v tovarno, kjer je na vsak način poskušal prepričati delavce, naj se vrnejo na delo in opustijo zahteve, ki da niso smiselne. Ob tem jim je tudi grozil: »Pazite, če bomo morali to noč tu pre spati, jo boste drago plačali!«²²

Po daljšem razgovoru z glavnimi delavskimi zaupniki je komisar Bizjak le-tem naročil, naj

¹⁶ Prav tam, Naloga zaupnikov, čl. 5, str. 114-115.

¹⁷ Vencelj Perko, ... str. 162, Zlet Svobode v Celju, Slovenec, letnik LXIII, 9. julij 1935, št. 154, str. 2.

¹⁸ Zlet Svobode v Celju, Slovenec, letnik LXIII, 9. julij 1935, št. 154, str. 2.

¹⁹ Priloga »Zlet Svobode v Celju 7/VII 1935«, Delavska politika, letnik LX, 6. julij 1935, št. 53, str. 3.

²⁰ Vencelj Perko, ... str. 164.

²¹ Stavka na Javorniku, Slovenec, letnik LXIII, 14. julij 1935, št. 159, str. 3.

²² Vencelj Perko, ... str. 167.

Stavkajoče kovinarje nagovarja delavski zaupnik, Ignac Kralj, leta 1935 v železarskih obratih na Jesenicah.

skličejo vse delavstvo in jih pozovejo, naj se vrnejo na delo. Ker je bila ena od nalog zaupnikov tudi ta, da pomirjajo situacije med delavci in delodajalci, so morali storiti, kar jim je Bizjak naročil. Delavci so se na njihove pozive burno odzvali, kajti v hipu so pomislili, da so njihovi zaupniki prestopili na stran vodstva podjetja. Na delo pa se seveda niso hoteli vrniti. Tak nastop delavcev pa je bil pravzaprav dobrodošel za zaupnike, kajti tako so kasneje lahko še bolj ostro nastopili proti podjetju in za svoje zahteve.

Začetek pogajanj in razširitev stavke na Jesenice

Glavni tehnični direktor Dostal je zahteval pogajanja na nevtralnem območju, na občini ali pa v osnovni šoli, medtem ko so delavci želeli to opraviti v tovarniški pisarni.

Glavne delavske zahteve so bile:

- ureditev plač
- ureditev nedoločenih cagljev, vijačnega železa
- priznanje obratnih zaupnikov in organizacijskih zaupnikov
- vprašanje novega delovnega reda
- vrnitev reduciranih in kaznovanih na delovna mesta
- zvišanje plač v mehanični delavnici ...

Vseh zahtev, predloženih direkciji, je bilo 18.²³ Z uradno predložitvijo delavskih zahtev vodstvu podjetja je bila stavka legalizirana.

Pogajanja so se začela 13. julija dopoldne, udeležili pa so se jih sreški načelnik, dr. Vrečar, ki je bil prav tako proti delavcem, saj je ravno on poslal Bizjaka z namenom, da konča začeto stavko, glavni tajnik Obersnel in še nekateri drugi. Dopoldanska pogajanja so bila v glavnem neuspešna. Popoldne so se pogajanja nadaljevala v osnovni šoli na Koroški Beli. Tokrat je prišel na razgovore še predstavnik SMRJ za Slovenijo Franc Leskošek, prisotni pa so bili tudi dr. Obersnel, ing. Dostal, 16 delavskih zaupnikov ter še Avgust Praprotnik kot podpredsednik KID. Leta je med svojim govorom stavkajočim zameril, da v protestu sodelujejo tudi ženske in cinično izjavil: »Baba je za k šparhetu (štedilniku) in za v španpet (posteljo)!«²⁴

V času pogajanj so delavski zaupniki obiskovali delavce in jih bodrili; delavci so se dobro držali, nastopali so zelo enotno, bili so zares »kompaktni.«²⁵

²³ Stavka na Javorniku, Slovenec, letnik LXIII, 14. julij 1935, št. 159, str. 3.

²⁴ Vencelj Perko, ... str. 168.

²⁵ Glej opombo št. 23.

Odnos med delavci in KID pa se je vedno bolj zaostroval tudi na Savi, kar je pripeljalo do tega, da je 15. julija prišlo do velike stavke tudi na Jesenicah. Tam je kar 2000 kovinarjev stopilo v stavko, da bi tako izkazali solidarnost z javorniškimi kolegi. Kršitev delovne pogodbe je bil povod za splošno stavko, ki je izbruhnila ob dveh popoldne. »Vsa jeseniška javnost je na strani stavkajočih. Če podjetje ne bo po nepotrebnem ostrilo situacije, bo spor kmalu zglašen. Krivdo tega spora nosi podjetje in ono mora to popraviti.«²⁶ V časopisu *Delavska politika* so solidarizirali z delavstvom in zapisali, da je stavkajoče delavstvo upravičeno pričakovalo moralno podporo, in to ne samo od javnosti, ampak tudi od oblasti. Zato pa da so tudi posegli po skrajnem sredstvu za izpolnitev svojih najosnovnejših pravic.

Pogajanja še niso obrodila sadov, prebrali so sicer zahteve delavstva, a so jih pustili »odprta«. Pogovorov se je udeležilo tudi 41 članov delavskega parlamenta, zaupniki oblasti in podjetja. Prišel je tudi generalni direktor Noot, ki je pristavil nekaj besed; ozračje je bilo dokaj ugodno, vendar napredka v pogajanjih še ni bilo.²⁷

KID je bilo precej težko ugoditi vsem zahtevam, ki jih je postavilo delavstvo. V svojo obrambo so vodilni zato predložili časnika *Slovenec* ter *Delavska politika* svoje mnenje in obrazložitev stavke, ki se je začela 12. julija 1935.

»Vsej javnosti: Delavstvo naših železarskih obratov na Jesenicah in na Javorniku je pristopilo v stavko. Stavka je izbruhnila dne 12 t.m. na Javorniku, ob 6.00 uri zjutraj, brez vsakršne napovedi. - Zahteve stavkajočih, ki so bile sporočene ravnateljstvu šele popoldne, se opirajo deloma na nesoglasja v tolmačenju kolektivne pogodbe, deloma terjajo povišanje sedanjih pogodbenih mezd. Pogajanja s stavkajočimi niso imela uspeha, čeprav je bilo podjetje pripravljeno urediti vsa sporna vprašanja iz kolektivne pogodbe s kompromisom pri razsodišču ali rednem sodišču in proučiti predlog povišanja posameznih mezd toda šele po tem, ko bi se obnovilo redno obratovanje. Ko so pogajanja še trajala, so se priključili stavki dne 15 t.m. tudi jeseniški kovinarji.

Širijo se glasovi, da je stavkovno gibanje nastalo zaradi tega, ker je podjetje hotelo znižati pogodbene mezde. Te vesti so neresnične. Podjetje

mezd ni znižalo in tudi ni imelo tega namena. Mezd, ki se pri nas izplačujejo, so razmeroma visoke, morda najvišje v Jugoslaviji. Višina zaslужka se v zadnjih letih ni zmanjšala, ampak povečala. Povprečni delavski zaslужek na 8 ur dela je znašal v naših železarskih obratih npr. v juniju 1932. leta 53 din., meseca junija 1935 pa 61 din.; pri čemer so vštete tudi ženske in mladoletni delavci. Strokovni delavci v posameznih oddelkih podjetja zaslужijo tudi po 60 do 100 din na dan. (...) Podjetje ve, da je večina njegovega delavstva voljna delati in da je razmeroma manjša skupina dobro organiziranih hujšakačev po znanih metodah dovedla večino v dosedanjí položaj, ki postane za podjetje in za delavstvo prav lahko usodno.

Podjetje apelira na uso objektivno javnost, naj se ne da varati po lažnih vesteh in naj ohrani tako podjetju kakor delavstvu, ki je voljno delati, vse svoje simpatije in mu nudi s tem moralno pomoč.«²⁸

S tem apelom je bilo zaključeno pojasnilo KID javnosti, ki pa si je seveda ustvarila svojo sliko o situaciji stavkajočih; ljudje so večinoma sočustvovali z delavci.

Vodstva delavskih strokovnih organizacij so se naposled združila in tako formirala VMO (Vrhovni medstrokovni odbor), v katerem sta bila po dva zastopnika vsake strokovne organizacije, in sicer SMRJ, JSZ, NSZ.²⁹

Tudi VMO je slovenskim časnikom poslal svoje pojasnilo o vzrokih in zahtevah stavke, njegov namen pa je bil javnosti bolj objektivno razložiti položaj v jeseniškem delavskem revirju.

Pojasnilo VMO-ja z dne 16. julija 1935 se je glasil tako:

»Po dolgi, skoraj 3 mesečni borbi je delavstvo lansko pomlad sklenilo s KID kolektivno razmerje med njo in delavci. Pogodba je šla celo v tisk in dogovorjen je bil način kako naj se urejajo vsi nesporazumi v posameznih določilih te pogodbe kakor tudi vse izpopolnitve in dodatki k pogodbi. Toda kršitve kolektivne pogodbe so se s strani podjetja kar naprej kršile, predvsem letos.

Zastopniki podjetja so začeli s spremembami dela in organizacijske zaupnike na intervencije

26 2000 kovinarjev stopilo v stavko, *Delavska politika*, letnik X, 17. julij 1935, št. 56, str. 2.

27 Jesenice stavkajo, *Slovenec*, 16. julij 1935, LXIII, št. 160, str. 2

28 Stavka v obratih KID na Javorniku in Jesenicah, *Od KID naslednje pooblastilo*, *Slovenec*, letnik LXIII, 17. julij 1935, št. 161a, str. 1.

29 Vencelj Perko, ... str. 173.

letos pa kar vedno bolj odklanjati in se jih izogibati ali celo prezirati delavske zaupnike in tudi člane strokovnih organizacij. Vse, tudi pismene intervencije niso pomagale. Napetost je rasla iz meseca v mesec zlasti, ker so se kršitve vedno bolj množile. Posebno številne so bile kršitve na Javorniku, kjer so še posebno prezirali delavske zaupnike. Tudi protesti na inšpekcijo dela in vse druge merodajne oblasti niso imeli nobenega uspeha. Zato je delavstvo prijelo za zadnje orožje stavko 12 t.m. Delavstvo je postavilo 18 točk za razpravo, ki jih razdelimo v naslednje točke:

- Priznanje delavskih zaupnikov in organizatorjev;
- Sprememba delovnega reda in ureditev zaščitnih zdravstvenih naprav v obratih;
- Odstranitev onih slučajev, kjer je podjetje kršilo in povrnitev škode delavcem, ki je s tem nastala;
- Obravnava o številnih predlogih, ki jih je delavstvo postavilo v smislu 15. člena kolektivne pogodbe kot njeno izpolnitev in dodatek že pred več meseci in o čemer podjetje proti predpisani kolektivni pogodbi ni hotelo razpravljati in končno ureditev posledic stavke.

Zastopniki podjetja so se stalno izmikali rešitvi jedra stvari in so odklanjali nadaljnje razprave kakor tudi udeležbo tozadevnih obratnih ravnateljev pri pogajanjih. Govorili so, da bodo razpravljali, ko bo obratovanje tovarne spet v polnem teku. Delavski zaupniki so uvideli, da ne bodo mogli rešiti na sobotnih in ponedeljkovih pogajanjih ničesar zato stavke niso mogli ustaviti.

Delavstvo na Savi je vseskozi sledilo simpatijam javorniškemu delavstvu, ker je bilo enako prizadeto.

V ponedeljek je bil prepovedan 3 delavcem (po-sojeni na delo v Javorniku) vstop v savsko tovarno. Popoldne pred 2. Uro pridejo žene pred vhod v savsko tovarno, vendar pričakajo jih orožniki, ki jih odganjajo nazaj. Že pred 2. Uro je zasedlo orožništvo vse dohode in zavračalo delavstvo, ki je prišlo na delo ob 2. uri. Tako se je pridružila še dopoldanska izmena in tudi nočna (3.).

Tako počiva delo na Javorniku in Savi popolno, v obratih vladata red in zaupanje v pravičnost svojih zahtev. Vsa javnost solidarizira z delavci. Jeseniški in javorniški pridobitni sloji so v javen dokaz svoje solidarnosti z delavci celo proglasili za danes popoldne 6-urno solidarno stavko in sklicali za četrtek javno protestno zborovanje. Nastaja tudi veliko nespornost med delavci in tovarno zaradi tega ker je veliko obratnih ravnateljev tujcev in ne tolmačijo pravilno

zakonov, ki so napisani v kolektivni pogodbi v slovenskem jeziku.

Opozorili so še, da je podjetje vedelo že nekaj mesecev za zahteve delavcev, kajti po nekaterih obratih jim niso plačevali tako kot je bilo določeno v kolektivni pogodbi, ampak dejansko brez razprave znižali mezde. Delavstvo želi le izpolnitev 15. člena pogodbe brez kršitev. Mezde si je delavstvo težko pridobilo in si jih pravično zasluži.

Starostno zavarovanje pa si je po dolgih borbah in razpravah pridobilo z zakonom o bratovskih skladnicah, ne pa po posebni zaslugi KID-a.

Energično odklanjajo predvsem dejstvo o hujšakah iz podjetja, ker stoji delavstvo kot en mož za svojimi izbranimi zaupniki.

Vse delavstvo KID je dela voljno, vendar zahteva predvsem spoštovanje zakonov kakor tudi medsebojno obstoječih dogovorov s podjetjem.³⁰

Do takrat, ko sta obe pojasnili prispeli v javnost, so se organizatorji stavke in zastopniki podjetja še vedno ukvarjali s točkami, ki so predstavljale predmet spora. Stavka je zdaj prišla tako daleč, da je bilo podjetje skoraj prisiljeno nekaj ukreniti in se o nadaljnjih rešitvah odkrito pogovoriti.

17. julija 1935 so stopili v solidarnostno stavko tudi jeseniški obrtniki in trgovci in s tem pokazali sočustvovanje z vsem delavstvom na Jesenicah in Javorniku.³¹ Istega dne je bil sklican sestanek med predstavniki podjetja in VMO-jem. Navzoča sta bila oba glavna delavska zaupnika z Javornika in Jesenic, Kralj in Perko, ter predstavniki podjetja. Po daljšem pogovoru so slednji privolili v 24-urno podaljšanje ultimata delavcem, naj zapustijo tovarno. Kmalu zatem pa so se v prostorih Kazine na Savi začela obnovitvena pogajanja. Glavne točke za razpravo so bile tri. K tretji so dodali vrsto podtočk, ki so zadevale najbolj sporne točke člene kolektivne pogodbe.³²

Najtežje v času stavke je bilo delavcem

Tisti, ki so najbolj občutili trajanje in posledice stavke, so bili kajpak delavci in njihove družine. Sami so morali prestatati te »nedelavne dni«, ki so jim po eni strani prinesli novo upanje za priho-

³⁰ Stavka na Jesenicah in Javorniku, Pojasnilo delavstva, Slovenec, letnik LXIII, 18. julij 1935, št. 162, str. 2.

Pojasnilo delavstva VMO, Delavska politika, 20. julij 1935, leto X, št. 57, str. 2.

³¹ Janez Meterc, ..., str. 88.

³² Stavka na Jesenicah in Javorniku, Slovenec, LXIII, 18. julij 1935, št. 162, str. 2.

dnost, po drugi pa trpljenje in stisko zaradi rapidnega slabšanja življenjskih razmer.

Žene, mladoletniki in bolni delavci so lahko odšli domov, medtem ko so drugi ostali v tovarni in kar tam tudi jedli in spali. Spali so na deskah, železnih ploščah ter drugih trdih predmetih.³³

V času pogajanj so prihajali k delavcem njihovi zaupniki in jih sproti obveščali o razmerah in uspehu stavke.

Kulturni društvi Svoboda z Javornika ter Enakost z Jesenic sta prirejali razne prireditve, kjer so med drugim peli narodne, borbene in delavske pesmi. S tem so tudi na nek način dajali moralno podporo tistim, ki so upali na izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev.

Končna pogajanja in zaključek stavke

Zaključna pogajanja so bila 17. in 18. julija v Kazinski dvorani na Jesenicah. Prisotni poleg Barage so bili še glavni ravnatelj Noot, tajnik dr. Obersnel ter 6 zastopnikov delavskega akcijskega odbora na Jesenicah.³⁴

Nekatera pogajanja so potekala tudi še dopoldne 20. julija, ko so razpravljali še o dveh spornih zahtevah delavcev, in sicer:

1. o pribitku tesarjem ter
2. o težki progi (*»nadomestne mezde med vročinskimi odmorom, opredelitev med reparaturnimi in nadomestnimi mezdami, poskusno valjanje, spor v pogledu razlike pri 13-ih vagonih izdelka, spor zaradi dveh mož pri škarjah«*).³⁵

Komisija, ki je bila na Javorniku določena za ugotovitev nekaterih pomanjkljivosti v tovarni, je ti dve točki rešila ugodno za delavstvo. Popoldne ob 16. uri se je nadaljevala glavna razprava. Na njej je sodelovalo 26 zastopnikov, od tega 12 zastopnikov lokalnih delavskih organizacij, 2 glavna delavska zaupnika, 4 zastopniki delavskih centralnih organizacij, 4 zastopniki podjetja, 2 zastopnika delavske zbornice, 1 zastopnik

inšpekcije dela ter 1 zastopnik oblasti. Obpravnavali in sprejeli so naslednje zaključke:

1. točka: Predlogi javorniške komisije so odobreni.
2. točka: Tovarna ne bo izvajala nikakršnih sankcij zaradi stavke ali zasedene tovarne, razen v primeru tistih, ki so se fizično lotili nameščenecv podjetja, pa še to samo, če bi jih obsodilo sodišče.
3. točka: Kar zadeva obnovitev obratovanja in začetek dela, je bilo sklenjeno, da bo delavstvo takoj po podpisu pogodbe in po pregledu obratov začelo redno delati. Najkasneje v štirih tednih mora biti vse podjetje v polnem obratovanju in zaposleni vsi delavci. Če bi kakšen obrat v štirih tednih ne mogel začeti z vso posadko, se bo obratovanje izvajalo izmensko. Tako, da bo vsak čas zaposlen drugi del delavcev in se bodo lahko vsi delavci izmenjali pri delu.³⁶

Glede na način dela se tako delo lahko ponekod začne že v ponedeljek ali torek, v nekaterih obratih, kjer morajo več dni kuriti peč, pa v petek.

Po končanih pogajanjih so delavski zaupniki odšli poročat delavcem o uspehu stavke. Po dolgi obrazložitvi je delavstvo sprejelo odločitev oziroma sklepe konference. Delavci so naposled sklenili očistiti tovarno in jo izročiti posameznim obratovodjem, nakar so ob enih ponoči mirno zapustili obrate.

Zastopniki delavcev so potem odšli podpisat pogodbo oz. sporazum. Ob 1.30 uri zjutraj ga je podpisalo 24 od 26-ih zastopnikov.

Stavka je bila torej zaključena 20. julija 1935 ob devetih zvečer. Glavno zaslugu za doseženi sporazum na Jesenicah in Javorniku si je pridobil inšpektor Baraga, ki je predsedoval pogajanju med delavskimi zaupniki, zastopniki oblasti in podjetja.³⁷

Čeprav čisto vse zahteve niso bile odobrene, jih je bil velik del kljub temu rešen v prid delavcev. Med drugim se je KID obvezala, da bo v razpravo predložila predlog o novem delovnem redu, ki so ga uradno podpisali šele dobrih šest mesecev kasneje. Sam delovni red pa je vseboval naslednje točke:

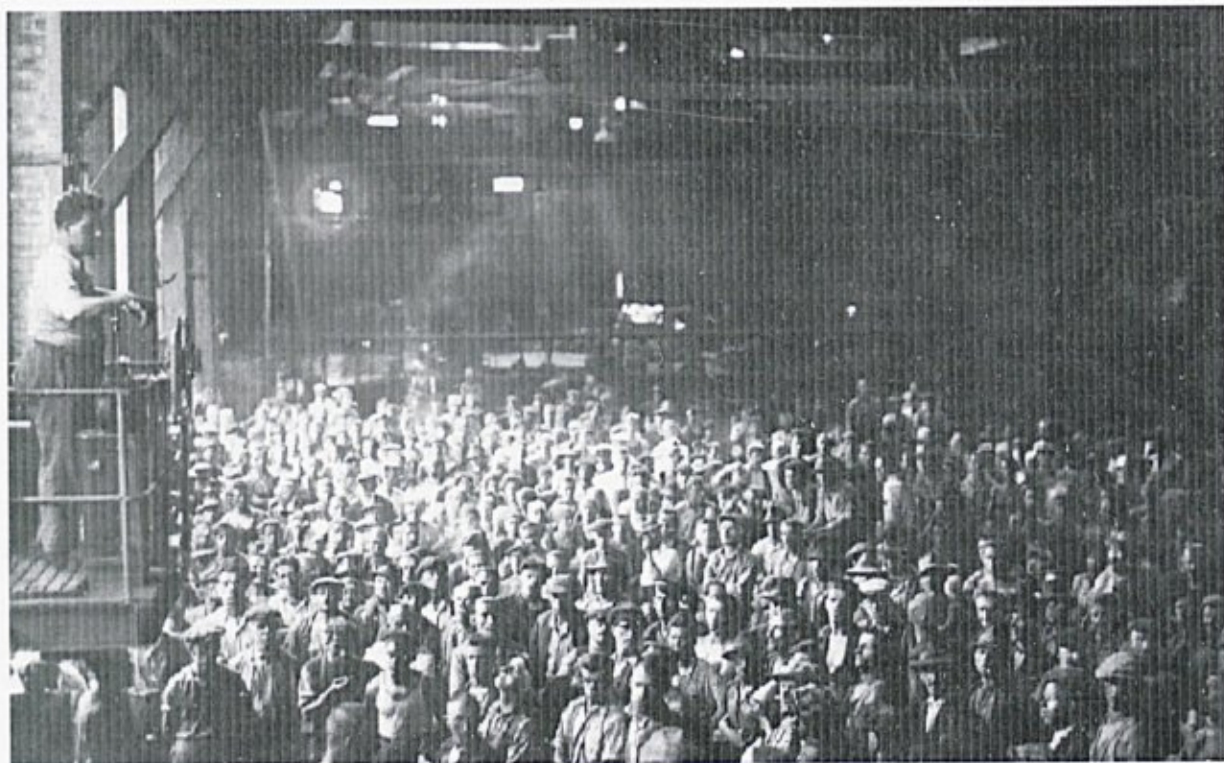
³³ Vencelj Perko, ... str. 174.

³⁴ Konec stavke v obratih KID, Slovenec, 21. julij 1935, LXIII, št. 162a, str. 1.

³⁵ Faksimile s pogajanj-podnaslov: »KID je morala naposled popustiti in izpolniti večino delavskih zahtev«, Jeseniški zbornik III, Jesenice, 1975, str. 193.

³⁶ Obvestilo VMO vsemu delavstvu in javnosti, Delavska politika, 24. julij 1935, leto X, št. 58, str. 2.

³⁷ Konec stavke v obratih KID, Slovenec, 21. julij 1935, LXIII, št. 162a, str. 1.

Veliko zborovanje stavkajočih kovinarjev na Jesenicah 15. julija 1935. Zbrani so pred vhodom v železarno.

- »1. Sprejemanje na delo
2. Kako se delavci uvrščajo in zaposlujejo
3. Delovni čas, delovni dnevi in odmor
4. Obračunavanje in izplačevanje zaslужka
5. Pravice in dolžnosti nadzorstvenega osebja
6. Zavarovanje za primer bolezni in nezgode ter onemoglosti, starosti in smrti
7. Ravnanje z orodjem in z delovnimi pripravami
8. Obča pravila o vedenju delavcev
9. Kazni
10. Odpoved
11. Predčasni odpust in predčasni izstop
12. Izpričevala o zaposlitvi
13. Izpraznitev stanovanja
14. Delavski zaupniki
15. Obveznost delovnega reda«³⁸

Borba se je tako končala, vendar ne za večno. VMO je poudaril, da morajo biti, kadar bo potreba, pripravljeni na novo borbo.³⁹ »Zaradi tega se morate še bolj oprijeti svojih strokovnih organizacij, katerih moč in potrebo smo, če še nikdar prej, zdaj spoznali in jih utrdili, da bodo lahko v

prihodnje še bolj branili interese in pravice vseh nas.«⁴⁰

Glavni zaupnik s Save, Vencelj Perko, in predsednik SMRJ, Ivan Čelesnik, sta bila naslednje dopoldne v tovarni, kjer sta tudi uradno predala tovarno oz. obrate obratovodjem in mojstrom ter od njih dobila zagotovilo, da je vse v redu s stroji in da vse druge tovarniške naprave funkcionirajo normalno.

»Solidarnost je tekoči teden pokazala svojo moč in silo. Zaradi tega jo utrdimo še za naprej in to z delom in ojačanjem strokovnih organizacij. Zatorej se vsi v strokovnih organizacijah kar najboljše pripravimo za sigurnost v bodočnosti!«⁴¹

Zaključek

Burna in odmevna stavka jeseniških in javorniških kovinarjev se je tako končala. To je bila le ena izmed mnogih borb delavskega razreda, ki si je poskušal izboriti svoje pravice. Vsekakor je v tem primeru pripomogla tudi podpora delavskih strokovnih organizacij oziroma pomoč

³⁸ Delavski red za fužine KID na Jesenicah in Javorniku, 15. 2. 1936, Zadrúžna tiskarna v Ljubljani, Jesenice, 1936.

³⁹ Obvestilo VMO vsemu delavstvu in javnosti, Delavska politika, 24. julij 1935, leto X, št. 58, str. 2.

⁴⁰ Prav tam, str. 3.

⁴¹ Prav tam, str. 3.

glavnih delavskih zaupnikov, ki so stavkajoče podpirali in jih usmerjali.

Delavci sami so se težko poenotili in družno nastopili proti vodstvu, če za njimi ni stal še nekdo, ki je prisluhnil njihovim težnjam in prevzel nalogo v reševanju težav ter tako uskladil razmere med delavci in delodajalci. Odnos med temi je eden izmed ključnih dejavnikov za razumevanje in usklajevanje ciljev na obeh straneh. V 30. letih dvajsetega stoletja so bili takšni odnosi pri nas še precej neuravnovešeni. Delavski razred kot podrejen element je včasih moral prilagoditi svoje želje, če je hotel obdržati zaposlitev.

Ljudje so pač počasi, skozi stoletja spoznavali, kako nastopiti v primeru nezadovoljstva, ki ga povzročajo nizke mezde, slabi delovni pogoji, kršenja kolektivne pogodbe, neprimerno ravnanje z delavci itd. Ugotovili so, da se v takem primeru mora poseči po zadnjem orožju: stavki. Toda, kot smo videli tudi v tem primeru, je uspeh stavke vedno vprašljiv in odvisen od mnogih dejavnikov.

Zusammenfassung

STREIK – DER EINZIGE AUSWEG FÜR DIE METALLARBEITER VON JESENICE UND JAVORNIK IM JAHR 1935

Das Eisenhüttenwerk in Jesenice und Javornik war bereits seit dem Beginn des 20. Jahrhunderts gut entwickelt, da der damaliger Eigentümer, die Krainerische Industriegesellschaft, in den Jahren 1889/90 das neue Hüttenwerk sowie ein Stahlwerk errichtet hatte.

In den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts erreichten die Folgen der Weltwirtschaftskrise auch Slowenien. Daher versuchten die Eigentümer von Unternehmen, die zu einem Großteil Ausländer waren, die Umstände auszunützen und die Produktion in den Betrieben möglichst zu steigern.

1929 kam der Großindustrielle August Westen in die Krainerische Industriegesellschaft, kaufte die Aktien der Betriebe von Javornica und Sava und übernahm eine führende Stelle im Unternehmen. Die Industrie in diesem Gebiet bedeutete eine wirkliche Herausforderung, denn das damalige Königreich Jugoslawien war noch sehr agrarisch geprägt. Westen zog großen Nutzen aus dem Stahlmonopol in Jesenice.

Mit der neuen Führung kamen auch technische Veränderungen, einschließlich dem Ausbau neuer Betriebe. Die Arbeitsleistung und die Rentabilität stiegen bald, denn mit den moderneren Maschinen konnten die Arbeiter besser und schneller arbeiten. Doch eine Folge davon war, dass der Bedarf an Arbeitskräften sank. Für das Unternehmen bedeutete dies größere Gewinne und bessere Wirtschaftsbedingungen. Seit dem Jahr 1930 erfolgten in schnellem Tempo technische, wirtschaftliche und belegschaftsmäßige Veränderungen.

Gleichzeitig wuchs die Unzufriedenheit der Arbeiter. Daher versuchten sie mit Hilfe von Vertrauensleuten die Situation auf Basis eines Kollektivvertrags zu regeln. Doch der neue Kollektivvertrag bewirkte keine Verbesserung, die Zustände verschlechterten sich sogar. Die Verletzung der Kollektivvertragsbestimmungen und die Führung, die den Vertrauensleuten der Arbeiter zu wenig Gehör schenkte, waren die Hauptursachen für den Generalstreik.

Nach Ausbruch des Streiks verteidigte jede Seite ihre Standpunkte. Das Unternehmen, die Krainerische Industriegesellschaft, bestritt kategorisch den Vorwurf, es habe den Arbeitern eigenmächtig die Löhne gekürzt. In den Zeitungen Slovenec [Slowene] und Delavska Politika [Arbeiterpolitik] wurden die Löhne der einzelnen Arbeiter detailliert angeführt. Die Arbeiter beharrten auf ihren Forderungen. Sie wollten nicht nur eine Erhöhung der Löhne erreichen, sondern auch Verbesserungen der Arbeitsordnung und des betrieblichen Gesundheitsschutzes, die Anerkennung der Vertrauensleute usw.

Die Verhandlungen dauerten bis zum 20. Juli 1935, als die Mehrheit der vorgebrachten Arbeiterforderungen erfüllt wurde. Unter anderem wurde auch eine neue Arbeitsordnung festgelegt, die nach sechs Monaten in Kraft trat. Einige Fragen blieben aber offen. Die Fachorganisationen und die Vertrauensleute betonten gegenüber den Arbeitern, dass man im Falle eines neuen Streiks einheitlich auftreten muss, um Forderungen leichter durchzusetzen. Denn auch nach dem Sommer 1935 kam es zu Streiks in Jesenice und Javornik.